

Mit tegyünk – lexikográfiánk adósságainak törlesztésére?¹

1. Az indítékról és a célról

2022-ben lesz 100 éves Sági István úttörő munkája: *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*, amellyel „[n]yelvtudományi irodalmunk érezhető hiányát” kívánta megszüntetni (Sági 1922: 1). „Szakok szerint csoportosítva állítja össze a szótárak és nyelvtanok egész irodalmát s ezzel igen nagy szolgálatot tett a kutatóknak” – adta hírül azonnal a *Nyelvőr* 1923. évi 1–2. száma (B. J. 1923: 21). Egy évszázad elteltével legalább egy nagyságrenddel több szótárunk van, számbavételük pedig ismét hiányzik.

A magyar szótárirodalom bibliográfiája huszonöt magyar lexikográfus Magay Tamás nevével fémjelzett vállalkozása, deklarált célja szerint „csak az általános, köznyelvi” szótáraink adatainak rendszerezett gyűjteménye (Magay 2011a: 24).² Első kiadása 2004-ben jelent meg, a második, javított és bővített kiadás 2011-ben a *Lexikográfiai füzetek* 1. számaként.³ Tudtommal a *Nyelvőr* egyikre sem figyelt fel, a dicséretes elemeket nem méltatta, a szakmai vitát kívánó megoldásokkal nem foglalkozott. A továbbiakban mindvégig a 2011-es kiadásra hivatkozom *LexFüzl* rövidítéssel.

Írásomban amellet érvelek, hogy „a Sági” 100. születésnapjára az MTA Szótári Munkabizottsága szervezésében

- (1) hozzuk létre a *LexFüzl* javított, bővített, aktualizált adatállományát,⁴
- (2) támaszkodva a hazai és más magyar vonatkozású kiadványok legautentikusabb öre, a nemzeti könyvtár (Országos Széchényi Könyvtár) adataira,

¹ Hálával tartozom Muráth Juditnak, akivel minden kérdést bármikor megbeszélhettem. Értékes szakmai tanácsai és kivételesen empatikus támogatása nélkül az írás nem született volna meg. A munka legfontosabb előzményét az OSZK online katalógusában végzett kereséseim jelentik, nagyrészt a COVID előtti időkben. Mondandóim aktualitását részben gyengíti a járványhelyzet, ám az OSZK mint adatok forrása tipikus home office tevékenységet kínál.

² A cím némileg félrevezető. A *lexikográfia* és a *szótárirodalom* kétféle jelentésben használatos szakszók: egyrészt a *szaklexikográfia*, illetve a *szakszótár-irodalom* testvérpárjaként, másrészt tágabb értelemben, a *lexikográfiai tevékenységek összességének*, illetve az *összes szótárnak* a jelölésére. A *Lexikográfiai füzetek* cím (helyesen), *A magyar szótárirodalom bibliográfiája* cím (félreérthetően) egyaránt a tágabb értelmezésen alapul.

³ 2006 és 2011 között megjelentek a *Lexikográfiai füzetek* 2–5. számai is. Időszaki kiadványról lévén szó az újabb „1. szám” zavaró, a kiadás „jav. bőv.” jellege indokolhatta.

⁴ *Adatállománynak* nevezem adatok valamilyen szempontból összetartozó gyűjteményét, függetlenül az összetartozás szempontjaitól és függetlenül az állomány fizikai hordozójától. Az idők során ez a (nagyon szűk tartalmú és nagyon tág terjedelmű) fogalom megszerezte magának az „adatbázis” nevet, ebből kiindulva azonban új terminusok alkotására és bevezetésére lett volna szükség.

- (3) a centenáriumi cél elérése érdekében, tehát az előttünk álló egy-másfél évben, munkánkat a nyomtatott szótárakra korlátozva,
- (4) a sokoldalú hasznosíthatóság érdekében elektronikus hordozón.

Mondandóimat vitaindítónak is szánom.

2. A feladat helye a (közel)jövő nagy lexikográfiai projektjében

Sági munkája áldás volt minden érdeklődő számára: száz éve senki nem lehetett biztos benne, hogy értesül a *neki érdekes, fontos, hasznos* szótárak létezéséről. A Nyelvőr korabeli recenzense szerint „még hasznosabbá tehette volna ezt az összeállítást, ha a legrégebbi irodalomnak egyes nehezebben hozzáférhető termékeinél azt is közölte volna, hogy melyik nyilvános könyvtárban vannak meg” (B. J. 1923: 21).

Ma a Google és társai, a könyvtárak online katalógusaival együtt, mindenkit eligazítanak, a tájékozódáshoz különösebb informatikai ismeretek sem kellenek. Általános szótáraink nyilvántartása ma már elsősorban *tudománytörténeti, kultúrtörténeti, sőt politikatörténeti szempontból érdekes, fontos, hasznos* alapanyag a legkülönbözőbb területek kutatói számára. Az egyes szótárak újabb és újabb megjelenéseinek regisztrálása révén (jórészt automatikusan) kimutatható a nyelvek, szótártípusok, kiadók, egyes nyomdák stb. változó fontosságú szerepe, és ebből új tanulságok felismerése várható. A *megjelenés* szót a tényleges új kiadások, változatlan lenyomatok, utánnnyomások stb. közös neveként használom.

A jövőben létrehozni tervezett *nemzeti lexikográfiai adatbázisnak*⁵ tartalmaznia kell

- (1) a Magyarországon megjelent, valamint a bármely más országban megjelent magyar vonatkozású szótárak adatait: *a szótárak bibliográfiáját*;
- (2) *a szótártani irodalmat*: a szótárakról és velük kapcsolatos tevékenységekről szóló általános célú (a nagyközönségnek szánt), valamint a szakirodalmi (a lexikográfusoknak szánt) közlemények adatait;
- (3) a két rész adatai között fennálló kapcsolatokat.

Ekkora vállalkozáshoz szervezeti háttérre, erre dedikált szakembergárdára lesz szükség. Mivel mind a szótárak, mind a róluk szóló irodalom nyilvántartása terén

⁵ *Adatbázison* a fogalom *eredeti* tartalmát értem: az elektronikus adattár egyik válfaja, amely úgy tartja nyilván az adatok összefüggéseit, hogy mindenkor az éppen szükséges adatokkal dolgozhatunk, az éppen nem szükségesek „láthatatlanok”, „nem létezők” maradnak. Az adatok sokszoros rögzítésének és tárolásának csökkentését eredményezi. Megtervezéséhez tudni kell, milyen adataival milyen műveleteket kívánunk végezni (ezek közé tartozik, hogy milyen adatokat lehessen lekérdezni). *Adattáron* elektronikus hordozón rögzített és azonosított adatok gyűjteményét értem. Az adatok utóbb adatbázisba szervezhetők, abba áttehetők. A különbségtételre azért van szükség, mert az adatok gyűjtése és rögzítése működhet adatbázis nélkül (például akár Excel-táblába).

rendelkezünk eredményekkel, van alapunk „előre dolgozni”. Az (1) részfeladatra, az általános szótárak bibliográfiájának aktualizálására ösztönöz

- (a) a *LexFüzl* 10–12 évnyi természetes lemaradása és eddig feltáratlan problémái orvoslásának igénye;
- (b) a *szakszótárak örvendetesen gyarapodó pécsi nyilvántartása* (Muráth 2020b), erre a továbbiakban *Szaksz* rövidítéssel hivatkozom;
- (c) a hétköznapi észszerűség, amely az új *LexFüzl* és a *Szaksz* mielőbbi *összehangolását* kívánja;⁶
- (d) a vitathatatlan tény, hogy az összehangolás érdekében a *LexFüzl* javított, bővített, aktualizált állományának létrehozása az *elsődleges* követelmény;
- (e) az a szerencsés körülmény, hogy ha megvan a szándék, akkor ez a feladat az MTA Szótári Munkabizottsága szervezésében másfél év alatt megoldható.

3. Az új *LexFüzl* új adatforrásai

Mindenekelőtt Magay Tamással egyetértve bele kell nyugodnunk, hogy bármit teszünk is, az igazi teljesség „merész álmom” (24), amelynek az elérésében soha nem lehetünk *egészen* biztosak.

3.1. A nemzeti könyvtár szerepe

A *LexFüzl* alapelve: a feldolgozandó szótárakat *kézbe kell venni*. Azt viszont nem tudjuk, hogy a munkatársak mennyire meghatározott alapon választották meg a kézbe veendő szótárakat. Az *Előszó* felsorol előzményeket (23), de a felhasználásukról nem beszél.⁷ Sági munkája (a II. Szak- és műszótárak című rész kihagyásával) *Függelék*ként bekerült a füzetbe. Magay Tamás *Átfedés a Ságival* című rövid leírásában (25) olvashatjuk, a *Mutatóból* (241–82) pedig látszik, milyen tételek lettek a *LexFüzl* saját tételei, természetesen gazdagabb adattartalommal. Más támpontunk nincs arra nézve, hogy van-e a szótáraknak olyan halmaza, amelynek a *LexFüzl* minden tételét feldolgozta. Más szóval: nem tudhatjuk, mit és hol *nem kell már* tovább keresni.⁸

⁶ Az *összehangolást* szó szerint értem: az általános köznyelvi szótárak és a szakszótárak különbségei miatt a nyilvántartandó adatok pontos egyezésére sok esetben valószínűleg nincs szükség, egymásnak ellentmondó megoldások pedig elkerülhetők a jelenleg is működő kollegiális együttműködés keretében.

⁷ Sági István: *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 18. sz. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1922. *Bibliographie der Wörterbücher/Bibliography of Dictionaries/Bibliografia słowników etc. 1945–1978*. Szerk. D. Rymyska-Zalewska, I. Siedlecka et al. 9 kötetben. Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa, 1965–1981. Magay Tamás: *A magyar szótártani irodalom könyvészete 1945-től 1964-ig*. In: Országh László (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966, 369–96. I. L. Halasz de Beky: *Bibliography of Hungarian Dictionaries 1410–1963*. University of Toronto Press, 1966.

⁸ Példa a kívánatos megoldásra (a szótártani irodalom területén) Nagy Ilona gyűjtése (2013) a magyarországi szótárrecenziókról: *pontosan meghatározott 10 időszaki kiadványnak pontosan meghatározott évfolyamait (1990–2010)* nézte végig.

Természetes forrás a nemzeti könyvtár állománya, amelyet a *LexFüzl* figyelmen kívül hagyott. Az alábbiakban az 6. pont észrevételei és tanulságai mind az OSZK online katalógusának köszönhetőek. Ebből másolással és formai utószerkesztéssel könnyen kinyerhető adatok elektronikus formában, de minden szempontból ajánlatosabb a keresésekben a könyvtárosok szaktudására támaszkodni és megoldani az adatok automatikus átvételét: a Szótári Munkabizottságnak érdemes együttműködést kialakítania mind az OSZK-val, mind például az Akadémiai könyvtárral, és alkalmanként számíthatunk más országok nemzeti könyvtáira is.

A *LexFüzl* számos tételét nem találtam meg az OSZK-ban, pedig helyük lenne ott, tehát a partner is nyerne, új információkat szerezne a közös munkából.

3.2. A kiadók fokozott szerepe

Bővíti a források körét a *kiadókkal való együttműködés*. Magay Tamásnak köszönhetően a *LexFüzl* kapott is segítséget az Akadémiai Kiadótól (23). Szervezett együttműködést kell teremteni legalább a hazai szótárkiadás 3 legnagyobbja, betűrendben az Akadémiai, a Maxim és a Tinta Kiadó csapatával. A szótárak tényleges *élettörténetét* a kiadók tudják a leghitelesebben szolgáltatni, bizonyosan elektronikus formában. Az együttműködésnek lehetőleg minden kiadó érzékelje a hasznát, ezt majd a kész és folyamatosan naprakészen tartott adatbázisból nyerhető információk biztosíthatják.

Szorít az idő: megszűnt kiadóktól, utódlás esetén (vö. Grimm és Maxim) az elődök kiadványairól nemigen várhatunk adatokat olyan részletekről, amelyeket a könyvtári katalógusok helyett tőlük kaphatnánk meg.

4. Javaslat az elektronikus szótárak (átmeneti) mellőzésére

A *LexFüzl* az elektronikus szótárakat igen sajátosan kezeli. Az érdeklődő a füzet 9 különböző helyéről 42 tételt vadászhat össze. A *LexFüzl* megjelenése óta egyre nagyobb számban újabb és újabb online szótárak tűnnek fel a neten.

A *LexFüzl* az önálló elektronikus szótárakról szűkmarkúan méri azokat a bibliográfiai és lexikográfiai adatokat, amelyeket a nyomtatott szótárakról fontosnak tart közölni. A nyomtatott szótár *kézbevétele* bizonyos mértékű *használatot* jelent; az elektronikus szótár *hasonló mélységű használatára* ez a metafora kevésbé illik, hiszen számítógépes háttér kell hozzá (legyen az akár egyszerű okostelefon).

Olyan sok és sokféle pótolni valónk van, hogy a centenáriumi vállalásban elégedjünk meg a minimummal: ha egy nyomtatott szótárnak elektronikus változatáról is tudunk, jelezzük ennek létezését a további munkálatok számára.

5. Az új *LexFüzl* elektronikus adattár

Már 2011-ben érdemes (és technikailag gondtalanul megvalósítható) lett volna akár adatbázisban biztosítani az adatok többféle hasznosítását, különböző igényekhez igazodó ki- és összeválogatását, illetve az eredmény megjelenítését szintén a felhasználó által kívánt sorrendben és formában.

Ha a *LexFüzl* kézírata szövegszerkesztős formában még rendelkezésre áll, cím-kék beszúrásával sok adat azonosítható, majd kiemelhető és az új tárba átvehető. Az eljárás gazdaságosságáról a gyakorlat dönthet. A következő pontban rögtön látni fogjuk, hogy mindenképpen *sok új adatot* kell rögzíteni vagy például az OSZK katalógusából átvenni.

6. A *LexFüzl* néhány tanulsága és a belőlük adódó feladatok

6.1. Hiányzó nyelvek

A *LexFüzl*-ben 50 idegen nyelv szótáraival találkozunk, elsősorban kétnyelvű, kisebb számban többnyelvű szótárakkal. Szükség van minden további idegen nyelv és magyar nyelvű párú, illetve ilyen további nyelvpárt tartalmazó többnyelvű szótárra, valamint finomabb kategorizálásra is.⁹ Az igényt igazolják szinte találmokra gyűjtött tételek az OSZK online katalógusából (körülbelül egy éven át, 2020. augusztus 31-ig), zárójelben a megjelenések évével, az 1922 előttieket Ságinnál nem találtam.

Finnugor nyelvek: *cseremis/mari* (1866, 1901, 2003), *hanti/osztják* (1896, 1902, 1905, 1959, 1969, 1970, 2009), *komi/zürjén* (2003), *lapp* (az *Ugor füzetek*ben 1885 és 1896 között), *manysi/vogul* (1896, 1962), *erza-mordvin* (1974, 2008) és *moksa-mordvin* (1961, 2003), *nyenyec/szamojéd* (1892, 2003), *udmurt/votják* (1896, 1990, 2002); a lista aligha teljes. Látszik a finnugor szótárak körének *szisztematikus* gyarapítása az új évezred elejétől, a mai szótár-bibliográfiának pedig feladata minél gazdagabb alapanyag biztosítása az ilyen *tendenciák* feltárásához.

Ne lépünk át a *lao* (1986, 1991) nyelven és a többnyelvű szótárakban megbújó fogódzókon: *ainu-eszperantó-magyar-angol* (2011), *magyar-angol-kurd* (2005), *tupi-portugál-magyar* (2010). A *LexFüzl* szabályai szerint a *Magyar-angol-kurd társalgási könyv és útiszótár* a többnyelvűek kategóriájába tartozna, és elveszne a két legfontosabb tudnivaló: létezik *magyar-kurd nyelvpár* és létezik *kurd nyelvű útiszótár* (ugyanis „útiszótár” kategória csak a kétnyelvű szótárak alcsoportjaként létezik, a többnyelvű szótárak csoportján belül nem).

Nem kuriózum a *ruszin* (1928, 2017), és legkevésbé sem az az *örmény* (1922, 2009, 2020).

6.2. Nyelvek hiányzó szótárai

A *LexFüzl*-ben az előszó 2010 októberében kelt, tehát a 2008-ban kiadott szótárak feldolgozása elvárható, az átfutási idők tekintetbevételével is. Ezzel szemben saját, teljességre nem is törekvő kereséseim alapján hiányzik például:

⁹ Létezzék például akárhány „magyar és cigány” nyelvpárú szótárunk: amikor lehet, tegyünk különbséget a merőben eltérő „cigány” nyelvek között (vö. Kontra 2019: 103).

arab	1967, 1976, 1978, 1988, 2001, 2005 + társalgási 2002, 2005
eszperantó	1927 (3 tétel), 1939, 1938, 1947, 1957, 1975, 2001, 2006 + társalgási 1964
holland	1922, 1939, 1966, 1991, 1998, 2003 + társalgási 1966
portugál	1947 (2 tétel), 1958, 1997 + társalgási 1936, 2000
svéd	1957, 1961, 1971, 1979, 1981, 1985, 2000

Az évszámokból arra lehet következtetni, hogy a *LexFüzl*-nek nem volt célja az első kiadás hiányainak pótlása, a közreműködő szakemberek vitathatatlan hozzáértéséből pedig arra, hogy talán értékelték a szótárakat, a hiányok egy része esetleg ezzel magyarázható.

Amikor kimaradt 1957-ből a 32 oldalas svéd–magyar szójegyzék, az „1956 után” datált 422 oldalas és 1971-ből a „Flyktingkurator” összeállította sokszorosított 98 oldalas magyar–svéd szótár, akkor az 1956 utáni menekültek támogatásának bizonyítékai tűntek el. Hasonló norvég nyelvű szótárak szerepelnek a *LexFüzl*-ben (160). Hány hasonló segédletről nem tudunk különböző nyelveken?

6.3. Egy-egy szótár élettörténetének hiányzó adatai

Egy szótár fontosságát jelzi, ha ismételten többször is megjelenik, hiszen ez igazolja, mekkora szükség van rá.

Első ránézésre képtelenség, hogy Magay Tamás és munkatársai angol és magyar nyelvű útszótára 1998 után nem jelent meg többé. Hiányzik legalább (1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008) + a továbbiak. Ebben az esetben triviális a hiány, ám rendszerint nincsenek korrigálásra készítő háttérismereteink.

Dávid Géza török és magyar nyelvű útszótáráról (1987, 2002² és ISBN 9630578050 [2002²]) sejtetően kevés és téves adat. A kötelempéldányként beszolgáltató szótárak alapján:

1987	ISBN 963-205-156-4
1991	2. kiadás ISBN 963-205-270-6
2002	2. átd. kiadás ISBN 963-05-7861-1
2005, 2006, 2008, 2010, 2011	2. átd. kiadás, utánnny.

Mindkét útszótárnál feltehető további utánnnyomások megjelenése, amelyek már nem érkeztek be az OSZK-ba. Ilyenkor nagy szükség van a kiadók segítségére.

Szótárkiadásunk történetének *összetettebb* szempontjaiból sem mellőzhetők a *LexFüzl* kívánalmainál teljesebb és pontosabb „életrajzi” adatok.

Az OSZK katalógusában Zugor István *Magyar–holland kisszótára* meglepő módon egy változatlan lenyomattal kezdi életét 1998-ban. Az adatokból kiderül, hogy a *Magyar–holland szótár* folytatása. A *LexFüzl* idevágó adatai a katalógussal összhangban: *Magyar–holland szótár* (1979, 1986², 1990³, 1991⁴, 1993⁵). Egyáltalán nem szerepelnek viszont a *Magyar–holland kisszótár* adatai, ez egyszer a változatlan lenyomatot jelölje indexbe tett „v”, az utánnnyomást „u” betű: 1998^v, 2000^v, 2001^v, 2002^v, 2005^v, 2006^u, 2007^u, 2008^v, 2009^u, 2010^u, 2011^u, 2016^u.

Mindezek párja a *LexFüzl*-ben a katalógussal összhangban: *Holland–magyar szótár* (1968, 1973², 1982³, 1986⁴, 1990⁵, 1991⁶, 1993⁷), de nem szerepel a *Holland–magyar kisszótár*: 1998^v, 1999^v stb.

Az egymást követő megjelenéseken feltüntetett, gyakran pontatlan kiadói közlésre a leendő adatbázis végfelhasználójának igen ritkán lehet szüksége, de az adat röviden és egyértelműen rögzíthető.¹⁰ Valamiképpen minden új megjelenésnek a regisztrálására szükség van, hiszen ebből derül ki például, milyen szép számmal jelentkeznek a holland nyelvparú szótárak. Felderenghet a református egyház szerepe?

6.4. Egy szótár adatai: a kézbevétel viszonylagos fontossága

6.4.1. Bibliográfiai adatok

A *LexFüzl* alapelve szerint minden egyes szótárt *kézbe kell venni*. A fejünkben őrzött emlékek valóban nem helyettesítik a kézbevételt. Egyetlen pillantásra feltűnt, hogy az első angol és magyar nyelvparú útiszótár 1972-ben *nem* kaphatott ISBN-t, hiszen ennek használatát Magyarországon 1974-ben vezették be. Felelősségünket fokozza, hogy az ilyen tévedések is csak véletlenül derülnek ki: egy-egy felhasználó számára, a saját háttérismereteiből adódóan.

Bőven hivatkoztam már az OSZK katalógustételeire mint szótárak megjelenését tudató forrásokra. Valójában ennél többet nyújtanak: bibliográfiai adataik rendszerint szakszerűen helyettesítik a szótár kézbevételét. Az úgynevezett könyvtári címléírás és (számunkra megengedhető általánosítással) a könyvtári katalógustétel *olyan szövegtípus, amelyik csakis egy-egy kiadvány kézbevétele alapján születhet meg*.¹¹

A múlt században általánossá vált a bibliográfiai adatok nemzetközi szabvány szerint történő leírása. Az adatokat gyakorlatilag azonosítja a sorrendjük kötöttsége és egyes szabványos központosítási jelek használata, a katalógus pedig még explicitebb módon közli őket, ezáltal áttekinthetőbb a *LexFüzl* „mesélős” leírásánál.

A katalógustételből *átvehető* adatok: a cím, a címváltozatok, a címek idegen nyelvű megfelelői, a legfontosabb közreműködők a funkció megjelölésével (szerző, szerkesztő, fordító, illusztrátor), a közreadó, a kiadó, a megjelenés éve, a nyomda, a terjedelem, a méret, az ISBN; sorozat részeként megjelent szótár esetében a sorozat címe és ISSN-je.

Átveendő adat a szótár mérete: a lexikográfus „23,8 cm” vagy „24,3 cm” típusú adata is csak hozzávetőleges érték lehet. Bízunk a könyvtárosok vonalzójában, és nyugodjunk bele, ha a változatlan utánnymást az előzőnél 1 centivel magasabbnak

¹⁰ A „lennyomat”, „változatlan utánnymás” stb. megjelölések következetes rögzítése talán fölösleges, a pontatlan megoldások „tapintatos kifejezésre juttatása” (26) azonban a bibliográfiai hűséget károsító téves törekvés.

¹¹ A múlt század hetvenes éveiben a könyvtárgépesítés terén fejlett nyugati országokban, elsősorban Amerikában márt terjedt az a gyakorlat, hogy egy-egy könyvet csak egyszer, az adott esetben legautentikusabb könyvtárban írjanak le, majd ezt a leírást vegye át a többi könyvtár, a helyi adatokkal szükség szerint kiegészítve. A bibliográfiai adatok ekkor is „kézbevétel” eredményeként jönnek létre.

vagy alacsonyabbnak mérték: azt igazolja, hogy kézbe vették a könyvet. (Megfontolandó a méret A/4, B/5 típusú megadása is, talán informatívabb a cm-nél, a könyvtári bibliográfiai adatok között nem szerepel.)

Ne szorítsuk össze az ISBN jegyeit. Az ISBN beszélő szám (lásd Wikipedia), a kiadványokon nem véletlenül tagolják, a többféle tagolás sem a véletlen műve. Nem indokolható a *LexFüzl*-ben érzékelhető tendencia, miszerint több kiadás esetén csak az utolsónak az ISBN-je szerepel.

6.4.2. Lexikográfiai adatok

A szótár műfajához kötődő információk nyilvántartásához valóban elengedhetetlen a szótár kézbevétele. A lexikográfiai adatok a *LexFüzl* nagy értékei.

Ezek az adatok nagyrészt átveendőek az elektronikus adattárba. Közéjük tartozik a szócikkek száma, a nyelvi egységek típusa és mennyisége: alcímszó, címszó, ekvivalens, kifejezés, példa, példamondat, szójelentés, szókapcsolat, szópár, szövegkörnyezeti példa stb. Hosszú a sor, elemeit számba kell venni, és *józanul részletező egységesítésre* van szükség a *LexFüzl* saját gyakorlatán belül. Köztudottan kényes adat a címszavak száma (26). Meg kell különböztetni a szótár saját közléséből átvett és a lexikográfus által megállapított számadatokat.

Hasonló *egységesítés* szükséges a szótár szerkezetét megvilágító részletek terén: bevezető, előszó, használati utasítás, nyelvtani függelék, rendhagyó igék, rövidítésjegyzék, táblázat (többféle tartalommal) stb., szintén hosszú a sor. Minden értékük ellenére nagyon megfontolandó tartalomjegyzék-szintű részletezések közlése, különösen mert minden hasonló szótár esetében azonosan illenék eljáráni, és ehhez ráadásul meg kellene határozni az ilyen esetekben érvényes adatokat.¹²

Elengedhetetlen a közreműködői funkciók – ismételnem kell – *józanul részletező egységesítése*, nemcsak a *LexFüzl* saját gyakorlatán belül, hanem a *Szaksz* működő gyakorlatával összehangolva is. A *LexFüzl*-ből gyűjtött lista nem teljes. Egyes adatok az általános bibliográfiai adatok közé (is) tartoznak (1. ábra).

anyany. lektor	lektor
átnézte	munkatárs
ellenőrizte	nyelvi közreműködő
ford.	nyelvi szempontból ellenőrizte
főmunkatárs	projektvez. szerk.
a kéziratot átnézte	sorozatszerk.
kijéjtésszerk.	szakértő
konzulens	szakmai lektor

¹² Példa: „Megj.: Előszó (III–X); Egyéb tudnivalók (források, rövidítések XI–XVIII.). Szótár (1–877); Utójegyzet (878–880); Toldalék (881–885). Összesen 996 szócikk. A szótárhoz csatlakozik: Budenz József *Magyar–ugor összehasonlító szótárához való szómutatók*. Budapest, 1881. 99 pp., kiadó külön nincs megnevezve. Mutató (1–96); sajtóhibák (97–98); pótlások (99)” (34, 1. tétel).

kötetszerk.	szaknyelvi tanácsadó
közreműk.	tanácsadó
Anyaggyűjtés:	Magyar nyelvi munkacsoport:
Anyanyelvi hangok:	Mellékletek:
Fordították és lektorálták:	Számítógépes feldolgozás:
Informatika:	A szerkesztésben részt vettek:

1. ábra. Közreműködők funkciói

Nem feltétlenül szükséges, de indokolható az összes közreműködő nyilvántartása funkciójukkal együtt. Nagyon megérdemlik a nevük rögzítését azok is, akik „csak” cédulák ezreit rakták betűrendbe. A *LexFüzl*-ben helyszűke okán egyes esetekben elmaradt a felsorolás. A leendő adatbázisban nem szabad különbséget tenni, tehát szükségképpen már az adatok rögzítése, az új *LexFüzl* adattárának feltöltése során sem. Ha a nyilvántartásuk mellett döntünk, az adatbázisból megjelenítendő tartalom és formátum természetesen többféle lehet majd, de egy feladaton (egy eredménylistán) belül ne tegyünk kivételt egy-egy szótárral.

Sokfelé terjed a könyvek fotójának közlése, a *Szaksz*-ban is megtalálhatók. Nem szokványos esetekben az adatok forrásául szolgáló oldalakat is hasznos bemutatni.

Magay Tamásnak köszönhető értékes és kedves kultúrtörténeti mazsola Pali bá' *alias* Paul C. Berg azonosítása (26, 69). Ezzel szemben sötét történet, de el kell(ett volna) mondani, hogy az *ÉrtSz.* 1. és 2. kötetét cenzúrázták: az új változatot csak a nyomdai táskaszám azonosítja, mert kínosan ügyelni kellett, hogy ránézésre ne lehessen megkülönböztetni az eredetitől (Kontra 1994, 2000; Szöllősy 2009). Ilyen apró narratívák egy új „megjegyzés” adatba kerülhetnek.

6.4.3. A szótár új kiadásán megváltozó adatok

Póra Ferenc nevezetes munkájának cseppet sem egyszerű története igazolja, hogy az OSZK katalógusából kigyújthatók 8 kiadás bibliográfiai adatai (időrendben, a szövegszerkesztős formázásokkal együtt fél óra alatt). A történetben 7 kiadó szerepel, tehát teljes életrajzot egyiküktől sem várhatnánk.

Az eredménynek a *LexFüzl* tétéleivel való összevetése némileg méltánytalan (nem mutatja meg az utóbbiak lexikográfiai többletét), viszont igazolja, hogy az eljárás sok időt szabadít fel a lexikográfus számára, és olyan erős vázat biztosít, amelyre a részletek összegyűjtése és elrendezése nagymértékben támaszkodhat.¹³

¹³ Csak a legrelevánsabb adatokat idézem az OSZK katalógus-tételeiből:

- *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve* Bp. : Athenaeum, 1907
  - 2. kiad. Bp. : Toldi, 1913
  - [2. kiad.] Bp. : Gondolat, 1991 ISBN 963-282-420-2
- *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve : tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban* 3. kiad. Bp. : Ciceró, [1995] ISBN 963-7744-85-1
- *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve (új kiadása). Magyar szinonima kéziszótár* [Bp.] : Merényi, [1996] ISBN 963-698-047-0

A *LexFüzl* Póra 4 kiadásáról tud (51, 52). Az 1907. évi első megjelenés adataiból nem derül ki, hogy „társai” vannak, ahogyan az 1995. évi tételből sem. A szerző neve és a gyakorlatilag azonos cím természetesen feltűnhet. A másik két tétel szövegei hivatkoznak az 1907-ben megjelent szótárra, tartalmaznak hozzá viszonyított megállapításokat. Az „(é. n.)” datált tétel viszont a 2002. és 2008. év (az előző és a következő tétel évszáma) közé kerül, pedig a megjelenés éve valójában 1996.

A *LexFüzl* örvendetesen törekszik a szótár élete során bekövetkezett változások feltüntetésére. A jövőre nagy lexikográfiai adatbázisnak (különböző elemzések céljaira) *elvileg* képesnek kell lennie (1) egy szótár bármelyik megjelenése, (2) összes adatának szolgáltatására, sőt (3) a szótár életének bármelyik évében éppen érvényes adatok közlésére. Megfontolandó mégis, hogy ez milyen mértékű *tényleges* igényt elégítene ki.

Kérdés tehát, hogy reális elvárás-e és egyáltalán szükséges-e kézbe venni egy szótár minden új megjelenésének egy-egy példányát. Azt viszont tudjuk, hogy adat-tenger rögzítésére nincs szükség: ugyanazt az adatot nem kell sokszorosan tárolni, az összefüggéseket az adatbázis szerkezetének kell biztosítania. Ez informatikai feladat, jó minőségű megoldásához ismerni kell az adatok körét és a várható outputok típusait, ezek meghatározása viszont lexikográfiai feladat.

A tervezés további részleteit nem szívesen tenném centenáriumi feladattá: maradjunk kevesebbet, fogjunk többet.

7. Maradékok...

7.1. Bizonytalan fogalmak

Bár a *LexFüzl* csak az általános köznyelvi szótárak bibliográfiájaként készült (24), szerepel benne Papp Ferenc szövegmutató szótára (53), amelynél szakszótárabb

-
- Bp. : Könyvmíves Kvk. [2001] ISBN 963-9262-27-7 (Nemzeti bibliográfiai rekord, az OSZK-nak nincs példánya.)
  - *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve : tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban* [Tyukod] : Black & White, **cop. 2002** ISBN 963-9452-30-0
  - *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve (új kiadása). Magyar szinonimaszótár : tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban* [Tyukod] : Black & White, **cop. 2005** ISBN 963-7095-53-5
A *LexFüzl*-ben pedig (a √ hiányjel):
  - *A magyar rokonértelmű (sic!) szók és szólások kézikönyve* Bp. : Athenacum, **1907**
    - √
    - Bp. : Gondolat, **1991** ISBN √
  - *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve. Tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban* √ Bp. : Falukönyv–Ciceró, **1995** ISBN 963774851
  - *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve (új kiadása). Magyar szinonima kéziszótár* Pécs : Merényi, **(é.n.)** ISBN 9636980470
    - √
    - √
    - √

szakszótárt nehéz elképzelni. Az általános köznyelvi szótáraktól fényévnyi távolságra van – két további példa a sokból – Szamota István oklevélszótára (34–35) és Schütz J. István *Nyelvészet szakkifejezések és rövidítések: Izlandi–magyar szójegyzék* című összeállítása is (128).

Úgy tűnik, hogy a *LexFüz1* nem tudatosította eléggé: a nyelvészet-nyelvtudomány is szakterület a maga szakszótáraival. Az írói szótárak az irodalomtudománynak (is) szakszótárai... Vagy a maga módján érzékelté? Az *Előszó* szerint a *LexFüz1* „tartalmaz »speciális« szótárakat, a »speciális« szó itt azonban nem szakszótárakat jelöl, hanem sajátos rendeltetésű, a köznyelvből kiinduló, s ahhoz igazodó szótárakat (pl. szógyakorisági, nyelvtani, kiejtési, új szavak szótárai, útszótárak stb.)” (24).

Ezzel szemben meggyőzőnek találtam, hogy a *Szaksz* tartalmaz útszótárt, és hogy véletlenül rátaláltam éppen Szamota munkájára is. Az izlandi és magyar nyelvészeti szakkifejezések jegyzéke szépen belesimul a szakszótárakon belül a *szaknyelvi szótárak* kategóriájába (Fata–Muráth 2020: 40; Muráth 2020b: 163). A *LexFüz1* 1.1.2. *Történeti elvű teljes és nyelvtörténeti szótárak* kategóriája és 1.1.3. *Tudományos, illetőleg sajátos rendeltetésű szótárak* kategóriája alighanem csupa szakszótárakat tartalmaz.

A szótár-bibliográfiák háza táján még akadnak tehát pontos(abb) tisztázást igénylő fogalmak.¹⁴ A *LexFüz1* upgrade-je szempontjából máris kimondható, hogy egyes szótárcsoportok kezelésének a *Szaksz* hatáskörében lesz jobb helye.¹⁵

7.2. A szótárak címe és tartalma

Régóta tudjuk, hogy a szótárak címe és tényleges tartalma között nem várhatunk el egyértelmű megfelelést (lásd pl. Fábíán 2015: 18–9). Következzék három merőben különböző példa arra, hogy az ilyen esetek is kibújnak a definícióval rögzített kategóriák alól.

Gerencsér Ferenc *Magyar értelmező szótár diákoknak* című összeállítása a *LexFüz1*-ből hiányzik. Szócikkei részben idegen szavak és régi ritka szavak magyar köznyelvi megfelelőit tartalmazzák, részben egy mindenféle kiterjedő kislexikon szócikkeire emlékeztetnek, és időnként találkozunk értelmező szótári(nak nevezhető) szócikkekkkel is. Tipikus „gagyiszótár”, de ez a minősítés nem helyettesíti a jellemzését: rengeteg hibája ellenére sok iskolásgyerek sajnos haszonnal forgozhatja (sajnos, mert téves ismereteket szereznek belőle a szótárak mibenlétéről és a szótárhasználatról is). Figyelmeztető jel, hogy ez a kiadvány 2003 után 2008-ban és 2012-ben újra megjelent, tehát volt rá igény.

A *Nagyszótár* az ellenkező, pozitív végletet képviseli. A *LexFüz1*-ben az *Általános értelmező (leiró) szótárak* között szerepel, ehhez képest a laikus meglepő szó-

¹⁴ Eredetileg megkíséreltem az *általános szótár* és a *szakszótár* fogalmának szétszalazását. A szövegben ennek végül alig maradt nyoma, mert eredményesebbnek (és szakmai szempontból üdítőnek) bizonyult a szakszótárak terén jártas szakemberrel közösen belevágni az izgalmassá vált problémakör tisztázásába.

¹⁵ Gyakorlatilag azt kell tisztázni, hogy mely szótárcsoportok (újra)feldolgozását halasszuk el a munkálatok későbbi szakaszába.

cikkekkkel találkozhat.¹⁶ Ha nyelvészeti szakszótárnak minősítjük, ezzel lemondunk a művelt laikus közönség érdeklődéséről.

A harmadik példa „közép tájt” helyezhető el a két véglet között. A Tinta Kiadó *Nagy magyar tájszótár* című 2019. évi kiadványa a *LexFüzl* rendszerében a tudományos szótárak, ezen belül a *Tájszótárak, nyelvjárási szótárak* csoportba kerülne. Csakhogy a tájszótárak elvileg legfontosabb két eleme hiányzik belőle: nem közli a szó használatának helyét és idejét. A közölt információk alapján többnyire mindkét adat könnyen elérhető, a munka mégsem szakszótár, hanem laikusoknak szóló hiánypótló(!) nyelvi ismeretterjesztés, ezt a funkciót pedig kiválóan, magas szinten ellátja (Szöllősy 2020).

7.3. Régiek bölcsessége

A *LexFüzl* aktualizálása elvileg módot ad *újfajta adatok* nyilvántartására, amelyek a nagy nemzeti lexikográfiai adatbázisban új típusú válogatásokat tehetnek lehetővé. Jellemző apró részletek alapján akár releváns új szótártípusok megkülönböztetésére csodálkozhatunk rá. Ennek érdekében merjünk visszamenni néhány emberöltővel a *megkülönböztető jegyek és döntési táblák* világába!

8. Összefoglalásul

A korszerű nemzeti magyar lexikográfiai adatbázis létrehozása finansiális és humán erőforrásokra vár. 3 összetevője a *szótárak* bibliográfiája, a *szótártani irodalom* bibliográfiája és a két rész egymásnak megfelelő elemeinek *összekapcsolása*. 2022-ben 100 éves lesz Sági István nevezetes összeállítása, *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszerete*. Az évforduló ösztönzést ad a Magay Tamás nevével fémjelzett, *A magyar szótárirodalom bibliográfiája* címmel az *általános szótárainkról* 2011-ben, nyomtatásban megjelent munka *aktualizálására*: a tartalom 10-12 évnyi *természetes lemaradásának* és a kezdettől meglévő *hiányoknak* a pótlására, valamint az adatállomány *elektronikus* tárolására. Írásom a végeredményként szükségesnél szűkebbre szabja az elvégzendő feladatok körét, hogy teljesítésük egy-másfél év alatt, a centenáriumba reálisan elvárható legyen, de az eredménynek illeszkednie kell a későbbi nagy egészbe. Figyelmeztet olyan pontokra, ahol összhangot kell teremteni *szakszótáraink* már működő adatbázisának gyakorlatával. Nagymértékben támogatja az elképzelést az Országos Széchényi Könyvtár mint legautentikusabb forrás bibliográfiai adatainak felhasználása.

¹⁶ Lásd például a főszerkesztő példásan szép elemzését a növény- és állatnevek kezeléséről (Ittész 2015: 42–5), összevetve a szótár szemközti oldalain a **dinnye** és a **dió** szócikk elején álló első értelmezésekkel:

dinnye [...] 'görögdinnye mint növény, ill. sárgadinnye mint növény' [...]

dió [...] 'főként az északi félteke mérsékelt égövi területein honos lombhullató fa, amelynek levelei szórt állásúak, és ehető magvú, csonthéjas termését zöld, húsos burok veszi körül, kül. az ún. pompás dió fajba (*Juglans regia*) tartozó, 10–35 méter magas, halványzürke kérgű, páratlanul összetett levelű, zöld részeiben juglont tartalmazó növény' [...]

(*Nszt.* VI. 104–5).

SZÓTÁRAK

- Gerencsér Ferenc (szerk.) [2008]. *Magyar értelmező szótár diákoknak*. Püldo könyvkiadó. [Nagykovácsi].
- Ittész Nóra (főszerk.) 2016. *A magyar nyelv nagyszótára VI., DI–EK*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Kiss Gábor (főszerk.) 2019. *Nagy magyar tájszótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

SZAKIRODALOM

- B. J. [Balassa József] 1923. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. *Magyar Nyelvőr* 52: 21–2.
- Fábián Zsuzsanna 2015. A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár” műfajának tükrében. In: Fábián Zsuzsanna – Szöllősy Éva (szerk.): *Szótár, lexikon, enciklopédia*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 17–38.
- Fata Ildikó – Muráth Judit 2020. A magyarországi meta-szaklexikográfiai kutatásokról. In: Muráth Judit (szerk.): *Magyar szaklexikográfia = Lexikográfiai füzetek* 10. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 37–74.
- Ittész Nóra 2015. A nyelvi, illetve az enciklopédikus-lexikális elemek szerepe a szótári értelmezésben. In: Fábián Zsuzsanna – Szöllősy Éva (szerk.): *Szótár, lexikon, enciklopédia*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 39–47.
- Kontra Miklós 1994. A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának két kiadása volt. *Magyar Könyvszemle*, 433–4.
- Kontra Miklós 2000. Kicenzúráz – A cenzúra nem (tört)? In: Saly Noémi (szerk.): *Mihálynap kiadvány. Írások Ilia Mihály születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged–Budapest, 163–74.
- Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Magay Tamás 1966. A magyar szótártani irodalom könyvészete 1945-től 1964-ig. In: Ország László (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 369–96.
- Magay Tamás (szerk.) 2011a. *A magyar szótáriródalom bibliográfiája*. Második, javított és bővített kiadás = *Lexikográfiai füzetek* 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magay Tamás 2011b. Szótártani bibliográfia (válogatás). Kézirat jellegű sokszorosított melléklet mintegy 70 tétellel a Magyar Tudományos Akadémián 2011. október 10-én *A magyar lexikográfia évszázadai. (Áttekintés)* címmel tartott előadáshoz.
- Muráth Judit 2020. A magyarországi szakszótárak és -lexikonok bibliográfiájának elektronikus adatbázisa. *Porta Lingua*, 159–68. <https://doi.org/10.48040/PL.2020.14>
- Nagy Ilona 2013. A szótárkritika Magyarországon – szótárrecenziók bibliográfiája 1990–2010. *Magyar Terminológia*, 233–58. <https://doi.org/10.1556/1206.2013.6.2.8>
- Sági István 1922. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. *Magyar Könyvszemle* 1920–21: 96–116; 1922: 72–156. = *A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai* 18. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Szöllősy Éva 2009. Az ÉrtSz I. kötetének „cenzúrázásáról”. *Modern Nyelvoktatás* 3: 19–38.
- Szöllősy Éva 2020. Szavak és jelentések: a rácsodálkozás öröme a *Nagy magyar tájszótárban*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (megjelenés alatt).

Szöllősy Éva

nyelvész-informatikus, ny. főmunkatárs
GIRO Elszámolásforgalmi Rt., Budapest.
<https://orcid.org/0000-0001-5990-8118>

SUMMARY

Szöllősy, Éva

What can be done to make up for the debts of Hungarian lexicography?

Creating an up-to-date Hungarian national lexicographic database requires financial and human resources. Such an endeavour has three components: a bibliography of dictionaries, a bibliography of lexicographic works, and connecting those items in the two bibliographies which are related to each other. The year 2022 will be the centenary year of the publication of *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete* (= A bibliography of Hungarian dictionaries and grammars) by István Sági. This centenary offers motivation for updating *A magyar szótárirodalom bibliográfiája* (= A bibliography of Hungarian lexicography) by Tamás Magay, dealing with general dictionaries and published in 2011. Such updating involves making up for a 10- to 12-year natural backlog and the omissions of the original work, and storing the entire database electronically. My proposal does not cast its net as wide as necessary, but the work can be realized in the next year and a half and it must fit into “a great bibliography of Hungarian lexicography” to be created in the future. The proposed electronic data set should harmonize with the existing database of Hungarian technical dictionaries and should make the best possible use of the bibliographic data of the National Széchényi Library.

Keywords: Hungarian lexicography, *A bibliography of Hungarian dictionaries* (2011), reasons for updating, data collection, database of Hungarian technical dictionaries, National Széchényi Library.